

УДК 334.732

Чижевська М.Б., к.е.н., доцент

Фінансова кооперація як складова інституціональної архітектоніки грошово-кредитної системи

Анотація: В роботі представлена фінансова кооперація як економічний інститут, який виступає невід'ємною складовою інституціональної архітектоніки грошово-кредитної системи.

Ключові слова: інституціоналізм, інституціональна архітектоніка, фінансова кооперація, грошово-кредитна система.

Вступ. В грошово-кредитній системі інституціональні підходи грають вирішальну роль, оскільки всі її елементи мають інституціональну природу. В залежності від свого внутрішнього змісту, інститути можуть діяти за консервативним типом або за прогресивним, що стимулює нові впровадження та економічне зростання.

Сучасний інституціоналізм можна визначити як напрямок економічної думки, який вивчає й описує механізми регулювання, впорядкування суспільного життя, діяльності та поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки; досліджує форми організацій та інституціональну структуру виробництва, контрактні угоди та ін.

Основною концепцією інституціоналізму є розгляд економічних факторів у залежності від середовища, в якому вони функціонують. Це середовище утворюється з інститутів у широкому розумінні, тобто із сукупності писаних або неписаних норм чи установок, яких дотримуються суб'єкти якого-небудь співтовариства. Також до інститутів відноситься сукупність органів, адміністративних чи громадянських організацій, які сприяють формуванню структури цього середовища. Інституціоналізм враховує одночасно і еволюцію інститутів, що змінює умови економічного життя і вплив економічного життя на

самі ці інститути [5].

Ступінь вивчення проблеми. Інтерес до інституціоналізму за останнє десятиріччя значно підвищився, усвідомлено його значення для розуміння специфіки перехідних процесів. Теорія інституціоналізму та її основні складові отримали свій розвиток в західній економічній науці. Достатньо широко, як прикладна концепція до теорії трансформаційних економік, інституціоналізм подається у російських економічних літературних джерелах, з'явилися наукові колективи, центри інституційних досліджень, спеціалізовані кафедри, монографічні праці, підручники і т.п. Активного розвитку набувають інституціональні підходи і в Україні, про що засвідчує зростання кількості публікацій за даною проблематикою. Зокрема, в Інституті економіки та прогнозування НАН України ведеться робота над темою «Інституціональна архітектоніка та динаміка економічних перетворень», в якій покладено початок нового напрямку в дослідженнях, пов'язаних з пошуком такого інституціонального устрою суспільства та його економічної системи, котре було б адекватним їх сутності.

Постановка проблеми. Не дивлячись на достатню кількість наукових праць з інституціональної проблематики, її прикладне застосування щодо конкретних галузей економіки та організаційних систем майже не зустрічається.

Результати дослідження. Новим напрямом в інституціональних дослідженнях виступає інституціональна архітектоніка, яка представляє собою інституціональну структуру побудовану на законах відповідності сутності та форм, гармонії та краси. Вона об'єднує в собі значення глибинної інституціональної структури, мистецтва інституціонального будівництва та загального естетичного плану побудови цілісної системи інститутів.

По І.Канту, архітектоніка представляє собою мистецтво побудови системи. «Оскільки звичайне знання лише дякуючи систематичній єдності стає наукою, тобто з простого агрегату знань перетворюється в систему, то архітектоніка є вчення про наукову сторону наших знань взагалі, і, відповідно, вона необхідно входить у вчення про метод» [3]. Ідея, за ствердженням Канта, «потребує для свого здійснення у схемі, тобто в а ріогі визначеному з принципу цілі суттєвому різноманітті і порядку

часток. Схема, яка накреслена в розріз ідеї, тобто виходячи не з головної цілі розуму, а емпірично, відповідно випадковим цілям (кількість яких не можна знати заздалегідь), дає технічну єдність, а схема, що побудована відповідно ідеї (коли розум а priori вказує цілі, а не емпірично очікує на них), створює архітектонічну єдність [3].

Підкреслюючи специфіку архітектоніки, необхідно відмітити, що вона, по-перше, є структурою цілісною, а не частиною якої-небудь окремої системи, по-друге, втілює в собі найбільш фундаментальні зв'язки, по-третє, є такою структурою, котра побудована на законах краси та естетики [2].

Не дивлячись на те, що як наука – архітектоніка – ще не сформувалася, ті проблеми, що вона окреслює, об'єктивно існують у суспільстві та природі, а її окремі розділи вже набувають розвитку. Предметом архітектоніки виступають загальні закономірності побудови цілісних систем, які можуть бути природними, технічними, біологічними, соціальними. Головною ознакою всіх цих систем є їх цілісність, тобто завершеність, внутрішня єдність, самодостатність.

Інституціональна архітектоніка грошово-кредитної системи – це структура інститутів відповідних правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних формувань у їх співвідношеннях із сутністю та загальним естетичним планом побудови системи, а також макроекономічних умов, за яких досягається найбільш оптимальне рішення задач регулювання грошового обігу і кредитування економіки [2].

Реальна міцність держави, як найбільш розвиненого інституту суспільства, залежить від того, наскільки адекватно саме суспільство відображає пануючі в ньому ідеї та пріоритети і, відповідно, підтримуються політичними силами. Для участі у рішенні найважливіших соціально-економічних та політичних проблем необхідна активізація всіх конструктивних сил суспільства, надання їм реальних можливостей. Єдиний можливий шлях у здійсненні такої цілі – розвиток інститутів громадянського суспільства, як організацій, що виражають інтереси широких верств і в змозі підтримувати творчу ініціативу громадян, захищати їх права і контролювати бюрократичний апарат [1].

Серед багатьох інститутів грошово-кредитної системи найбільш злагоджене поєднання цілей діяльності та способів їх досягнення ми знаходимо в фінансовій кооперації. Базуючись на інститутах довіри, ліквідності та сталості, фінансова кооперація представляє собою незалежну, стійку систему, котра функціонує за визначеними принципами, що представляють організаційно-економічні та соціальні правила, сукупність яких властива тільки їм. Кооперативні принципи слугують умовою гармонізації інтересів учасників кооперації і визначають загальний напрямок розвитку кооперативного руху. Саме ці кооперативні принципи, взяті в комплексі, відрізняють кооперативні організації від інших громадських та господарських об'єднань, банківських установ, що функціонують в грошово-кредитній системі.

Кооперація, в тому числі і фінансова, утворюється членами суспільства усвідомлено, спеціально з визначеною ціллю. На думку Ч.І.Бернарда, всі люди функціонують тільки у взаємозв'язках з іншими людьми, у взаємозв'язку соціальних відносин, а суспільство взагалі представляє собою єдину кооперативну систему. Як індивіди люди можуть обирати, чи є сенс їм входити до конкретної кооперації. Вони роблять цей вибір виходячи з власних цілей, бажань та хвилильних імпульсів або обираючи одну з можливих альтернатив. Такі висхідні мотиви, а організація (фірма, кооператив, союз, асоціація) через управлінську функцію модифікує індивідуальні дії і мотиви за посередництвом впливу і контролю. Однак така модифікація не завжди досягає цілей, котрі переслідує організація або персона. Невідповідність між особистими мотивами та мотивами організації призводять до дихотомії «результативність – ефективність». Ефективність представляє собою ступінь, до якої індивідуальні мотиви задовольняються, і тільки індивіди можуть визначити, у якому ступені ці умови виконані.

Кооперація надає можливість для розширення влади групи за межі того, що індивіди можуть досягнути поодиночі. Люди кооперуються для задоволення тих потреб, які не можна задовольнити окремо; коли мету досягнуто їх намагання визнаються результативними. Однак, індивіди також мають особисті мотиви, і інтенсивність, з якою вони продовжують внески у формальні зусилля, є функцією їх

задоволення або навпаки. Якщо їх мотиви не задовольняються, вони послаблюють зусилля або виходять з системи, а система, на їх погляд, вважається неефективною. В кінцевому підсумку «єдиною мірою ефективності кооперативної системи є її спроможність до виживання, тобто її спроможність продовжувати пропонувати достатні стимули, щоб задовольнити особисті мотиви у ході досягнення групової мети».

Основою інституціонального середовища є норма, котра приписує, яким чином має вести себе індивід у будь-яких ситуаціях. При цьому виконання приписів або добровільне, або спирається на санкції. Санкції можуть бути юридичними та заснованими на остракізмі.

Розрізняються три види норм: спільні стратегії; норми у вузькому розумінні; правила. Під спільною стратегією розуміється варіант поведінки, що спонтанно обирається всіма індивідами в конкретній ситуації. Під нормою у вузькому розумінні маються на увазі загальновідомі варіанти поведінки. Вона представляє собою неявне узгодження між людьми, а її дотримання носить суто добровільний характер. Якщо мова йде про правила, то тут добровільний характер виконання приписів зникає, недодержання правил приводить до застосування санкцій.

Таке викладення норми в інституціональній теорії дозволяє розглядати нам фінансову кооперацію, як норму відносин окремих індивідів – фізичних осіб та економічних суб'єктів, що впорядковує їх взаємодію з кредитування та надання інших супутніх послуг членам кооперації з метою досягнення певного соціально-економічного ефекту. Кожна фінансова кооперація розробляє свою кредитну політику, якої вона має обов'язково дотримуватися як організація, в межах прийнятих в суспільстві норм чи правил.

Значення всього спектру відносин у кооперації важко переоцінити. Як стверджувала в свій час (1898) М.П.Фоллетт, відносини превалюють в організації над трансакціями. В своїх працях вона підкреслює взаємозобов'язуючий характер відносин та взаємовплив, котрі розвиваються, коли люди спільно працюють, не дивлячись на те, що формальні повноваження визначені. Ще до появи тих, хто вивчав стратегічні альянси і спільні підприємства та досліджував різноманітні

форми кооперації між конкурентами, М.П.Фоллет аналізувала умови, за яких конкуренція може перетворитися в деяку форму кооперації.

Відносини членів фінансової кооперації можна представити з двох боків: як кооперативні та як кредитні. При кооперативних відносинах слід виходити, перш за все, з принципів кооперативного руху: добровільність вступу і свобода виходу з кооперації, взаємодопомога, самостійність і самоуправління на основі рівноправ'я і т.п. При кредитних відносинах необхідно прийняти до уваги такі поняття як кредит, позика, фінансовий норматив та інші, що призводять до необхідності організації всього процесу кредитування, заощадження та їх контролю: визначення строків, порядок передачі особистих заощаджень кооперації, умови їх повернення, встановлення фінансових нормативів для кооперацій, відсоткових ставок і т.п.

Як інститут фінансова кооперація забезпечує стійке відтворення відносин і взаємодію з приводу спільного володіння ресурсами та вирішення фінансових питань певного кола учасників - формально рівноправних кооперантів. Майже по Дж.Бьюкенену, котрий визначав політику, як складну систему обміну між індивідами, на нашу думку, за допомогою фінансової кооперації, яка також представляє собою систему обміну між індивідами, колективно відбувається досягнення останніми своїх приватних цілей, оскільки індивіди не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну.

Діяльність фінансової кооперації спрямована на особисті задоволення кожного пайовика (кооперанта) окремо, через взаємодопомогу та самодопомогу, і в кінцевому підсумку на задоволення потреб більшої частки суспільства. Кооперативна організація процесу (з реалізацією в більшому або меншому ступені принципу соціальної справедливості та одночасно свободи особистості на базі реального комерційного розрахунку) та організація суспільно-політичної системи на основі сутнісних організаційно-кооперативних принципів (мова йде про реальне самоуправління), - в цих двох аспектах проглядається можливість найкращого налагоджування людського співжиття.

Фінансова кооперація, враховуючи важливість міжфункціонального співробітництва, як система представляє собою неієрархічну мережу (peer networks)

з горизонтальною організацією, що немає внутрішньої межі. Визначення місцеположення нової кооперації тягне за собою контроль над розповсюдженням нових ринків послуг в залежності від географічних та інших обмежень ринку. Зазвичай можливість відкриття нового офісу всередині мережі обмежується вже існуючими на даній території, а також кількістю потенційних кооперантів.

Якісна визначеність даного інституту досягається за рахунок закріплення в соціально-економічному середовищі особливих статусно-рольових позицій і визначення нормативного поля, що дозволяє кожному кооперанту зрозуміти характер вимог та очікувань, які висуваються до них. Причому норми, що закріплюються в кооперації (стверджуючи, що мораль є соціальною) формуються не з відношення особистості до самого себе, а виходячи з членства в групі. Нормативний порядок, констатуючий інститут фінансової кооперації, складається з традицій та законодавчої діяльності. Якщо перший вид представляє собою процес звикання до відносин, що реально складаються, то другий часто орієнтований на деякі ідеальні моделі конструювання нормативного порядку та відповідає певним цінностям, уявленням законодавців про значення і функції даного інституту. У випадку розходження між формальними (у вигляді законів) та неформальними (традиції, звичаї) нормами можуть виникати проблеми у функціонуванні самого інституту.

Створення і розвиток кооперації взагалі та фінансової зокрема, має розглядатися як важливий спосіб економічного, соціального і культурного розвитку, а також прогресу людства в країнах з будь-яким типом розвитку економіки. В Резолюції, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (за докладом Третього комітету) визнається, що кооперативи в їх різноманітних формах сприяють забезпеченню максимально широкої участі в економічному і соціальному розвитку всіх груп населення, включаючи жінок, молодь, людей похилого віку та інвалідів, і становляться одним з важливіших факторів соціально-економічного розвитку.

Основною метою будь-якої кооперації з часу їх виникнення і до наших днів є задоволення матеріальних та соціальних потреб кооперантів. Досягнення цієї мети зазвичай можливо шляхом здійснення підприємницької діяльності, котра

спрямована на систематичне отримання прибутку. У фінансовій кооперації особливістю і головною функцією є кредитування, що передбачає певну винагороду. Однак отримання прибутку тут є не самоціллю, а засобом досягнення іншої цілі – задоволення потреб кооперантів. Отже, прибуток, що отримується кооперацією використовується на її розвиток, винагороду кооперантів, відповідно до участі в справах кооперації, їх соціальне забезпечення та інші цілі, що передбачені статутом. Зауважимо, що в Україні такий порядок стосується тільки фінансової кооперації, відповідно до Закону України «Про кредитні спілки», оскільки тільки кредитні спілки визнані неприбутковими організаціями. Такий підхід відповідає Декларації про кооперативну ідентичність, яка прийнята в 1995 році XXXI Конгресом Міжнародного кооперативного альянсу в м. Манчестері. Відповідно до неї кооператив (кооперація) незалежно від виду та форми – одне характерне соціальне явище, що є «автономною асоціацією осіб, котрі добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних та культурних потреб через підприємство, яким спільно володіють та демократично управляють» [7].

Відповідно до Рекомендації Міжнародної організації праці №193, від 20.06.2002р. «Про сприяння розвитку кооперативів» пропонується стимулювати та укріплювати самобутність кооперативів на основі:

- таких кооперативних цінностей, як взаємодопомога, особиста відповідальність, демократія, рівність, справедливість і солідарність, а також етичних норм, як чесність, відкритість, соціальна відповідальність та турбота про інших;

- кооперативних принципів, котрі розроблені міжнародним кооперативним рухом. Цими принципами є: добровільний та відкритий характер членства; демократичний контроль з боку їх членів; участь членів кооперативів в економічній діяльності, їх самостійність і незалежність; освіта, підвищення кваліфікації та інформація; співробітництво між кооперативами; турбота про суспільство. В збалансованому суспільстві мають співіснувати сильні державні та приватні сектори, а також кооперативи.

Саме в цьому контексті уряди повинні проводити політику підтримки і формувати правові рамки, що відповідають характеру і функціям кооперативів та базуються на кооперативних цінностях та принципах. Такі правові рамки мають бути направлені на: створення інституційних основ, що забезпечують якомога більш швидку, просту, доступну та ефективну процедуру реєстрації кооперативів; сприяння політиці, котра націлена на створення в кооперативах необхідних резервів, частка яких залишалася би неподільною, а також фондів солідарності; прийняття заходів контролю над кооперативами у відповідності з національним законодавством і практикою на умовах, які відповідають їх характеру і функціям, що сприяють повазі до їх самостійності і котрі були б не менш сприятливі, ніж умови, за яких діють підприємства і соціальні організації інших форм; сприяння об'єднанню кооперативів в кооперативні структури, що відповідають потребам членів кооперативів; стимулювання розвитку кооперативів в якості самостійних та самоуправляємих підприємств, особливо у тих галузях, де вони грають важливу роль або надавати такі послуги, котрі інші організації не забезпечують. Таким чином, очевидна тенденція до виокремлення особливого інституту – інституту кооперації.

Майже в усіх процесах, які ми спостерігаємо в наш час, відбувається зсув конфлікту з державного рівня у сферу колективного (приватного життя – громадських інституцій та самоуправління). Із створенням все більших можливостей для прийняття самостійних рішень в приватному житті через участь в колективах, на думку більшості фахівців, одночасно відбувається скорочення управлінських кроків, що економить суспільні кошти і господарська система починає працювати більш ефективно. Якщо з цієї точки зору розглянути економічну конкуренцію між державами, то можна очікувати, що в майбутньому та держава, в якій в найбільшому ступені припинено регулювання, а саме в тій, де громадам буде делеговано максимальна кількість управлінських функцій, які зараз вважаються прерогативою держави, стане найбільш ефективною.

Доцільно дане припущення розглянути на прикладі розвитку окремих організацій, які в певному розумінні є відображенням суспільства. В них все в

більшій мірі спостерігається прагнення до плоского, спрощеного управління, тобто до усунення ієрархії. Фірми все більше роблять ставку на самоорганізацію, завдяки якій уникають небезпечних ситуацій, пов'язаних з гальмуванням швидкості проходження інформації та ступенем її спотворення. При цьому сучасні консалтингові організації, що надають поради з оптимізації управління, націлені на те, щоб корпорації сприяли появі колективних мереж прийняття рішень. Прикладом такої форми організації в Україні сьогодні є об'єднання кредитних спілок.

Трактування інституту як стереотипу поведінки характерно для соціологічного підходу, котрий розглядає інститут як сукупність ролей і статусів, які призначені для задоволення певної потреби. Ролі визначають відповідні стереотипи поведінки і взаємодії економічних агентів [6]. Не викликає сумнівів, що однією з найбільш розповсюджених звичок людей є традиція об'єднувати зусилля задля досягнення необхідного результату. В фінансовій кооперації об'єднуються грошові ресурси (по Кібальникову корисна міцність), які задовольняють потребу кооперантів у кредитах. За інших рівних умов кооперативна модель забезпечує більш високі темпи накопичення корисної міцності, що дозволяє вкладати їх в ринкові ніші – галузі економіки з мінімальною ентропією [4].

Спільні ресурси і особливо доступ до спільних послуг – це одна з причин створення фінансових кооперацій. Кооперанти об'єднуються з метою можливості доступу до інформації і послуг, отримання яких пов'язано з труднощами або взагалі неможливо для окремих громадян.

Висновки. Підсумовуючі, можна зробити висновок, що інституціональну архітектуру грошово-кредитної системи країни за будь-якого типу економіки не можна вважати повноцінною, якщо в ній відсутня така складова як фінансова кооперація, що виступає інструментом відтворення суспільного життя, при якому відбувається перехід від ентропії до ектропії. Справедливий бізнес, що є проявом демократії, самодопомога та самовпевненість сприятимуть встановленню в країні соціально-економічної рівноваги. Таким чином, фінансова кооперація здатна позитивно впливати на розвиток суспільства, що іншим інститутам грошово-кредитної системи не під силу.

Література:

1. Геец В.М. Корпоративный капитализм, утвердившийся сегодня в Украине, неконкурентоспособен. Киевский телеграф. - №18 // www.k-telegraph.kiev.ua/ekonomik.htm.
2. Гриценко А.А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология. /Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 103-1. – Донецк: ДонНТУ, 2007. – С. 31-37.
3. Кант И. Критика чистого разума. – М.: Мысль, 1994. – 780 с.
4. Кибальников С.В. Синергетическая модель цепи кредитных кооперативов // www.mkta.ru/resume/kibalnikov.htm
5. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
6. Меркулова Т.В. Институт налога. – Харьков, 2006. – 224 с.
7. Щурина С.В. Институциональные возможности влияния государства на инвестиционные процессы. дис.... канд. экон. наук.: 08.00.05. – М., 2004. – 178 с.